

Grada**Stanislav Artuković***(Državni arhiv u Virovitici)***Ivica Miškulin***(Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb)***„HRVATSKI PROBLEM“ I HRVAT-DEMOKRAT
ZDRAVKO KOVAČEVIĆ**

UDK 329(497.5)(093)

32 Kovačević, Z.

DOI 10.22586/ss.21.1.2

Stručni rad

Primljeno: 17. 12. 2020.

Autori donose prijepis programskog teksta istaknutog pripadnika Demokratske stranke slavonsko-srijemskog prostora, odvjetnika i (kako se tada govorilo) kraljevskog javnog bilježnika u Slatini Zdravka Kovačevića. U njemu se iznose razmišljanja o ključnom unutarnjem političkom problemu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, nezadovoljstvu Hrvata novonastalim stanjem, s posebnim naglaskom na ideologiju jugoslavenskog unitarizma. Protkana su (zbog slabe očuvanosti stranačkog i drugog arhivskog gradiva) vrijednim (i u historiografiji uglavnom zanemarenim) osobnim iskustvima koja je Kovačević imao u prvim godinama političkog djelovanja u novoj državi. Dokument je popraćen temeljnim podacima o samom Kovačeviću i kraćom analizom teksta, kao i motivima kojima je potaknut te reakcijama na nj.

Ključne riječi: Demokratska stranka, hrvatsko pitanje, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Slatina, Zdravko Kovačević

Uvod – demokratska perjanica u Slatini

Zdravko Kovačević rodio se 1876. u Jastrebarskom, a nakon prvih godina srednje škole u Požegi maturirao u Zagrebu, gdje je potom završio fakultet pravnih znanosti. Nakon jednogodišnje priprave kod Kraljevskog sudbenog stola u Zagrebu trajno se 1904. nastanio u Slatini, istovremeno upravljajući ondje vlastitom odvjetničkom kancelarijom, ali i vodeći mjesni (trgovišni) bilježnički ured. U Slatini je Kovačević proveo ostatak života, a nakon dulje bolesti preminuo je 26. travnja 1924.¹

Nije mnogo pojedinaca iz organizacija Demokratske stranke (DS)² u Slavoniji i Srijemu uspjelo doseći takve visine vlasti kao što je to pošlo za rukom Kovačeviću. U promatranom će razdoblju, tj. u prvih pet i pol godina postojanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), koje će se ujedno podudariti s najvećim utjecajem DS-a i demokrata u hrvatskim zemljama, Kovačević biti na mjestima zastupnika Hrvatsko-srpske koalicije u Saboru Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te zastupnika DS-a u Privremenom narodnom predstavništvu Kraljevstva SHS. Kovačević međutim nije bio previše zainteresiran za parlamentarnu karijeru. Središnja su mjesta njegova utjecaja bili trgovište i kotar Slatina, gdje je bio poznati odvjetnik i javni bilježnik, a usporedo s uspostavom režima jugoslavenskog monarhizma, i predsjednik Mjesnog odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba te predsjednik općinske organizacije DS-a.³ Od Kovačevića su od demokrata slavonsko-srijemskog prostora dosegнули više samo Ivan Ribar i Ivan Paleček (osim što su oba bili poslanici u parlamentu, Ribar je još vršio dužnost predsjednika Narodne skupštine Kraljevine SHS, a Paleček bana u Zagrebu.

Napisano je u jednom nekrologu za Kovačevića sljedeće: „Borben, rodoljubiv, a uz to neobično spreman, pokojni Zdravko radio je ljubavlju jednog fanatika.“⁴ Doista, Kovačević će u političkom djelovanju pokazati sve osobine fanatičnog pristaše političke ideologije jugoslavenskog nacionalizma, poput isključivosti uobličene u dimnu zavjesu modernosti, asimilacijskih tenden-

¹ „† Zdravko Kovačević“, *Jug* (Osijek) 7 (1924), br. 18, 1-2; „Život i rad pok. Dr. Zdravka Kovačevića“, *Straža* (Osijek) 6 (1924), br. 95, 2-3.

² Demokratska stranka osnovana je krajem 1919. Opširno o njezinu djelovanju u: Branislav Gligorijević, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca* (Beograd, 1970); Hrvoje Matković, *Svetozar Pribičević. Ideolog – stranački vođa – emigrant* (Zagreb, 1995).

³ „Izbor u Slatini“, *Posavska Hrvatska* (Brod na Savi) 11 (1918), br. 17, 3; Bogdan Krizman, „Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju g. 1918.“, *Historijski zbornik* 10 (1957), 115; Neda Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – privremeno narodno predstavništvo* (Zagreb, 1989), 100-101; *Almanah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* (Zagreb, 1921), sv. 2, 37-38; „Oblastni vjesnik – Slatina“, *Jug* 5 (1922), br. 2, 7.

⁴ „Dr. Zdravko Kovačević“, *Srpsko kolo* (Zagreb) 22 (1924), br. 19, 146.

cija, ahistorijskog pogleda na prošlost Hrvata i Srba, jugoslavenskog rasnog mesijanizma i pribjegavanja administrativnom nasilju, dodatno protkanih stavovima i razmišljanjima karakterističnim za Hrvate-demokrate, poput nekritičkog veličanja Srba, Srbije i srbijanske nacionalne simbolike te antikatolištva. Rijetko plodan autor za manje trgovišne sredine, Kovačević je navedene stavove zorno pokazao u nizu tekstova objavljenih u tadašnjoj periodici.⁵ Dok je za jugoslavenske nacionaliste bio fanatik „narodne i državne ideje“, dotle je za golemu većinu Hrvata Kovačević bio izdajnik koji se prodao Srbima, ili „poturica hrvatska“, kako je primjerice u jednom pismu naveo nadlugar Pero Markon iz Slatinskog Drenovca.⁶ Naravno, citirana je ljutnja bila ishodom nasrtljivog i represivnog nametanja jugoslavenskog unitarizma u Slatini i okolici koje je duboko narušilo odnose između Hrvata i Srba, ili prema kanonu demokrata *à la* Kovačević, pripadnika (plemena) jednog naroda.⁷ Slatina i okolica znale su završiti na stranicama tadašnjeg tiska, što je upućivalo da na području kotara vlada politička nestabilnost, a intervencije državnih ili pokrajinskih vlasti nisu bile rijetke.

Hrvatski problem Zdravka Kovačevića

Premda je i ranije s nekoliko napisa iskoračio na nacionalnu scenu, tek je tekstom naslovljenim „Hrvatski problem“ iz sredine 1921. Kovačević ušao u središte javnih polemika o političkom i društvenom trenutku Kraljevine SHS. Iz brojnih su razloga do tog trenutka mnoge iluzije DS-a nestale. Kad je riječ o Hrvatima i jugoslavenskoj ideologiji vjerojatno je terminalni udarac političkim planovima stranke zadao veliki uspjeh Hrvatske pučke seljačke stranke (ubrzo Hrvatske republikanske seljačke stranke – HRSS) Stjepana Radića na parlamentarnim izborima 1920.: ako jedno od najvažnijih (demokratskom terminologijom izraženo) „jugoslavenskih plemena“ odabere repu-

⁵ Usp. Zdravko Kovačević, „O nemirima u Slavoniji“, *Glas Slovenaca, Hrvata i Srba* (Zagreb) 2 (1918), br. 254, 1-2; „Katolička prosvjetna društva“, *Jug* 2 (1919), br. 92, 2; „Pokrajinske vijesti – Veličanstvene manifestacije za dinastiju i jugoslavensku Rijeku u Slatini“, *Jug* 3 (1920), br. 100, 3; „Naši dopisi – Velika narodna skupština u Slatini“, *Nova otadžbina* (Sarajevo) 1 (1920), br. 28, 3; „Narodno jedinstvo i regijonalni osećaji“, *Pobeda* (Split) 1 (1921), br. 16, 1; „Hrvatski problem I.“, *Jugoslavenska njiva* (Zagreb) 5 (1921), br. 23, 353-358; „Hrvatski problem II.“, *Jugoslavenska njiva* 5 (1921), br. 29, 454-455; „Hrvatski problem [III.]“, *Jugoslavenska njiva* 5 (1921), br. 35, 549-551; „Budimo jaki“, *Srpsko kolo* 20 (1922), br. 9, 67; „Naš nacionalni preporodaj I“, *Srpski književni glasnik* (Beograd), 1923, knjiga 9, maj-avgust, 434-441; „Naš nacionalni preporodaj II, III“, *Srpski književni glasnik*, 524-533; „Naš nacionalni preporodaj IV“, *Srpski književni glasnik*, 604-612.

⁶ HR-HDA-833, Šurmin Đuro, fond (FĐŠ), br. 124, Pero Markon: Pismo od 6. siječnja 1923.

⁷ Usp. primjerice pismo predsjednika organizacije Hrvatske zajednice u Slatini Rudolfa Ivančića iz sredine 1920. HR-HDA-833, FĐŠ, Mjesna organizacija Hrvatske zajednice, Pismo od 16. lipnja 1920.

bliku umjesto dinastije, onda valja zaključiti da je nešto pošlo naopako. Neki su realniji demokrati poslije Radićeva uspjeha počeli uzroke vlastitog neuspjeha tražiti u zastranjenima režima. Među njima je bio i jedan od ključnih ljudi DS-a u Zagrebu i Hrvatskoj, narodni poslanik i bivši povjerenik Zemaljske vlade za prosvjetu Milan Rojc.

Rojc je prvu ozbiljnu kritiku režima, a time i stranke kojoj je još uvijek pripadao, iznio na stranicama ugledne zagrebačke *Nove Evrope*.⁸ Uspjeh Radića i njegove stranke, tj. za sve unitarističke elemente neugodnu činjenicu da su Hrvati izabrali „plemensku hrvatsku seljačku republiku“, ocijenio je odlučnim i jednodušnim otklonom „jedinstvene države sa Srbima“. Ali, to nije bio ključni dio Rojčeva argumenta: njega su daleko više zanimali korijeni navodno iznenadne vjere Hrvata u Radića i njegova plana suradnje sa Srbima, a ne – kako su priželjkivali demokrati – jedinstva s njima. Dopuštajući da je barem dio hrvatskog seljaštva glasao za Radića jer je, kako su i drugi demokrati tumačili, bio zaveden lukavom republikanskom propagandom temeljenoj na nekritičkom uvećanju postojećeg nezadovoljstva i ogorčenja, koju je navodno širilo i katoličko svećenstvo, Rojc je međutim prst optužbe uperio i u pogreške režima. Za masovnu podršku Radiću, ustvrdio je, najvažniji je razlog bila zla i nepoštena praksa vlasti u hrvatskim zemljama, poput batinjanja, žigosanja stoke, nepravedne porezne politike te bezobzirnog postupanja srbijanske vojske. Rojc je odbacio i druge karakteristične tvrdnje demokrata, poput navodne vjekovne mržnje Hrvata prema Srbima. Prozvao je i Narodnu radikalnu stranku zbog širenja velikosrpskog šovinizma koje je „razdraživalo Hrvate“.⁹ Važno je napomenuti da je Rojc ostao na ideološkim pozicijama jugoslavenskog unitarizma, pa u njegovu tekstu nalazimo termine poput „pleme“ i sl. Tekst dakle odražava autora koji je razočaran u dotadašnju praksu demokrata, ali je i dalje uvjeren da su unitaristički ideali poput bratskog sporazuma Hrvata i Srba te jednodušnog državnog ujedinjenja ostvarivi.

Kovačević je na ovako utjecajnu kritiku odgovorio s pozicija unitarističke ortodoksije tipične za radikalne demokrate ili, kako je sam naveo, „etničke Hrvate, ali misleće Jugoslavene“. Čak ni u vrijeme najvećeg utjecaja Hrvatsko-srpske koalicije u narodu, posebno je istaknuo, prave (tj. „iskrene“) ljubavi između Hrvata i Srba nije bilo, a takvo se stanje prenijelo i u novu jugoslavensku državu. Kovačević je priznavao propuste režima („omaške“, kako ih naziva), ali oni su bili samo posljedica, a nikako uzrok hrvatskom odbacivanju idealiziranog jedinstva sa Srbima. Iz toga je naravno proizlazilo da je za hrvatsko-srpske napetosti odgovoran netko drugi. Demokrati su voljeli svu krivicu svaliti na nesretne povijesne okolnosti i maliciozne nenarodne (tuđe

⁸ Milan Rojc, „Prilike u Hrvatskoj“, *Nova Evropa* (Zagreb) 2 (1921), knjiga 2, 2, 46-71.

⁹ Isto, 46-50, 57, 60, 70-71.

ili neslavenske) vladavine, a slatinski je odvjatnik u tome otišao vrlo daleko. Hrvati (posebno hrvatsko seljaštvo) nisu htjeli postati Jugoslaveni, a ni ući u iskreno jedinstvo sa Srbima, jer su bili zatrovani ranijom štetnom politikom Nijemaca i Mađara, koji su pak zaveli hrvatsku inteligenciju u nenarodnom (tj. protujugoslavenskom) duhu. Prema ovakvoj vrsti logike, Radić nije bio ništa drugo doli logičan ishod kvarenja slavenske narodne svijesti kod Hrvata, tj. žalosni rezultat zlog neslavenskog „rasnog“ utjecaja. Za razliku od slobodarskih Srba, zavedeni su se Hrvati trebali orijentirati svojevrsnoj unutarnjoj introspekciji ili prevrednovanju, odnosno duhovnoj obnovi temeljenoj na religiji narodnog jedinstva. Unutarnja katarza praćena konstruktivnim sitnim radom, kojom su trebali rukovoditi istinski domaći jugoslavenski rodoljubi (tj. Hrvati-demokrati poput Kovačevića), morala bi dovesti do sloge, zajedništva i jedinstva sa Srbima.¹⁰ U osnovi je isti argument Kovačević naveo i u posljednjem nastavku teksta: premda je svakako smatrao da je i katolicizam u Hrvata posljedak nenarodnog utjecaja stranih vladara, odbacio je radikalni stav da iza Radića stoji utjecaj katoličkog svećenstva.¹¹ Samonametnuto je stanje navodnih dubokih slabosti navodilo unitarističke ljekarnike poput Kovačevića na put svojevrsne dobrovoljne srbizacije: samo ako bi postali kao Srbi¹² (ne nužno i Srbi!), Hrvati su mogli računati na bolju budućnost. Rojčev argument o nasilnoj srbizaciji hrvatskih zemalja premošten je višim oblikom misaone gimnastike temeljene na nužnoj promjeni pojavnosti poput narodne svijesti, osjećaja i duše. Kad su Hrvati u pitanju, prema Kovačeviću, dakle, najprije promjena narodne svijesti praćena privremenim trpljenjem, a tek onda oslobođenje: iskrena i nepatvorena ljubav prema Jugoslaviji povratit će Hrvatima izgublenu (slavensku, tj. jugoslavensku) dušu. Tada će – i samo tada – nestati hrvatski problem.

Kovačevićev tekst ima i druge aspekte dokumentarne vrijednosti. Pored historiografski vrijednih opisa oduševljenja kojim je dočekao srbijansku vojsku u Slatini u zimu 1918. te propagandnih aktivnosti koje su demokrati činili kako bi Hrvatima približili Jugoslaviju i Srbe, najveću pažnju privlači njegov žar kojim je nastojao s popisa birača u drugoj polovici 1920. izbaciti stotine Nijemaca i Mađara, a time i naravno poboljšati izborne šanse svoje stranke. Dijelom iz razloga izbornog oportuniteta, a dijelom iz stava rasnog mesijanstva, demokrati su se pretvorili u glavnog protivnika biračkog prava

¹⁰ Usp. Kovačević, „Hrvatski problem I“, *Jugoslavenska njiva* (Zagreb) 5 (1921), br. 23, 353-358; „Hrvatski problem II.“, *Jugoslavenska njiva* 5 (1921), br. 29, 454-455.

¹¹ Usp. Kovačević, „Hrvatski problem [III.]“, *Jugoslavenska njiva* 5 (1921), br. 35, 549-551.

¹² Što objašnjava iznimno dobru recepciju Kovačevićeva teksta u slavonskim glasilima Narodne radikalne stranke. Usp. „Iskrena reč pravog Hrvata“, *Stráža* 3 (1921), br. 63, 3; br. 65, 2; br. 66, 3.

Nijemaca, Mađara i Židova.¹³ Sam je Kovačević otišao i korak dalje pa je i one Nijemce i Mađare koji su odbili optirati za državljanstvo matičnih država, tj. koji su stoga dobili domaće biračko pravo, uporno nastojao izbaciti s biračkih popisa. To je dodatno pogoršalo odnose u kotaru, a čini se i dovelo Kovačevića u manji sukob s partijskim sudrugom Rojcom.¹⁴

¹³ Zlatko Matijević, „‘Gradjani na odkaz’: njemačka nacionalna manjina i 9. članak Zakona o izboru narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1920.)“, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice X* (2003), 104-106.

¹⁴ HR-HDA-833, FĐŠ, Rudolf Ivančić: Pismo od 27. listopada 1920; HR-HDA-78, Zemaljska vlada / Unutarnji odjel, br. 3-3/41119/1920, Zdravko Kovačević, narodni poslanik: Telegram, bez nadnevka [1920.].

HRVATSKI PROBLEM I.¹⁵

Piše Dr. Zdravko Kovačević (Slatina)

Osvrt na članak g. Rojca¹⁶ u „Novoj Evropi“, knjiga II br. 2

Posle g. dra. *Bertića*,¹⁷ naprednoga i nacionalnoga Hrvata, dolazi drugi takav Hrvat, još zaslužniji i još odličniji, g. *Rojc*, da baci odgovornost za prilike u Hrvatskoj na vojsku, finance, žandarme, ćirilicu, batine itd.

Moram priznati da me je u duši zabolelo kad sam pročitao članak g. *Rojca*. Pitao sam se, zar doista i najbolji među nama Hrvatima vide svu krivnju samo na drugima, a ne vide ogroman deo krivnje – na nama Hrvatima samima. Ako ni u kojem drugom, a ono u ovom slučaju vredi ona: *medice, cura te ipsum*.¹⁸

Rasprava g. *Rojca* je stvarna i razgaljuje nemilosrdnom rukom kirurga mnogu i mnogu gorku istinu. Ipak bih voleo da je tu raspravu napisao koji *Srb*.

Jer je i meni stalo do istine koja ima da doprinese uzajamnom sporazumu, osećam potrebu i kao Hrvat i kao član iste partije¹⁹ kojoj pripada i g. *Rojc* da na tu raspravu reflektiram.

Daj bože da ovo nemilosrdno otkrivanje istine i s jedne i s druge strane jedamput za uvek stane na put onoj neiskrenosti s kojom se obično kod nas raspravlja o srpskohrvatskom problemu. Samo istina, ali *cela istina* može da nas dovede na put ozdravljenja.

Jedna od glavnih premisa na kojima g. *Rojc* bazira svoju tvrdnju, da su samo omaške državne vlasti krive nezadovoljstvu Hrvata po mojem je dubokom uvjerenju pogrešna. G. *Rojc* veli: „Hrvatsko seljaštvo ne mrzi srpsko seljaštvo ni Srbe u opće“. On tu svoju tvrdnju u glavnom obrazlaže time što ističe da je hrvatsko-srpska koalicija, čvrsto stojeći na bazi srpskohrvatskog jedinstva bila uhvatila dubok koren u narodu te da je sve do pred sam rat pobeđivala.

¹⁵ Kovačević, „Hrvatski problem I.“, 353-358.

¹⁶ Milan Rojc.

¹⁷ Živko (Živan) Bertić, političar Hrvatske zajednice.

¹⁸ Liječnice, izliječi sebe sama.

¹⁹ Demokratska stranka.

Meni se čini da se g. *Rojc* nalazi u bludnji. Koalicija²⁰ nije pobeđivala radi svog programa u srpskohrvatskom pitanju, ona je pobeđivala za to što je bila jedina u istinu narodu odana stranka koja je stojeći na bazi pozitivnog zakona povela borbu s Madžarskom, pa je seljak osećao da je to jedina stranka koja mu može doneti pozitivnih tečevina u njegovoj borbi protiv svemoći narodu neprijateljskih državnih organa, vlastele, tuđinaca itd. Srbi u koaliciji kao realni političari suspendovali su svoj specijalno srpski program imajući u vidu da se u onom času vodila teška borba između Hrvatske i Madžarske. Srpski političari u koaliciji ispravno su shvatili da je u interesu i srpskog dela naroda svim silama pomoći Hrvate u borbi s Madžarima. Tako je došlo do toga da su se u taboru koalicije okupili gotovo svi Srbi i jedan i to manji deo Hrvata, jer ne treba zaboraviti da je koalicija najvećim delom pobeđivala u pretežno srpskim ili mešovitim kotarevima, a samo sporadično u čisto hrvatskim kotarevima. Nakon oslobođenja promenila se stubokom situacija. Srbi ulaze svagde kao ravnopravan faktor s Hrvatima, dolazi srpska vojska, uz hrvatske vijue se i srpske zastave, javlja se ćirilica, do tada poniženi Srbi dižu glave osećajući da više nisu građani drugoga reda. Onim časom hrvatski seljak, pa i onaj koji je uvek bio uz koaliciju, menja stav: do sada je gledao u Srbinu seljaku saveznika u političkoj borbi, sada je stao da u njem gleda svog neprijatelja koji će da „u ime srpskog kralja gospodari u njegovom selu“.

Boravim punih šesnaest godina u jednom kotaru Podravine²¹ u kojem žive izmešani Srbi i Hrvati i u kojem je nekoliko put pa i za vreme rata pobeđivala koalicija. Poznajem narod u dušu, jer stojim s njime u dnevnom obraćanju, a držim da se mentalitet slavonskog Podravca Hrvata ni u čem ne razlikuje od mentaliteta Podravca u užoj Hrvatskoj. Za to mogu bez grižnje savesti ustvrditi da se samo obmanjujemo verujući u ljubav hrvatskog seljaka spram srpskog mu druga, naprotiv *danas* hrvatski seljak (a velikim delom i kaputaš) mrzi srpskoga seljaka i Srbe u opće i nije ih nikada iskreno voleo.

G. *Rojc* poziva se na t. zv. zelene kadere kao i na oduševljeni doček srpske vojske u Zagrebu. Istina je, Zagreb je oduševljeno pozdravio srpsku vojsku, pozdravio ju je onaj naciionalni Zagreb, u kojem borave toliki Dalmatinci i Istrani te blizu osam hiljada Srba, zatim hrvatska elita iz cele Banovine, napokon omladina iz sviju krajeva naše otadžbine. Drugi daleko veći deo Zagreba pozdravio je s jednakim oduševljenjem *austrijsku vojsku kad je g. 1914. polazila u rat*. Taj je Zagreb g. 1914. sa zloradošću gledao kako se pljačkaju srpski dućani. Što se tiče zelenih kadera, držim da su dezertirali najvećim delom naciionalni indiferentni i ratom demoralisani elementi.

²⁰ Hrvatsko-srpska koalicija.

²¹ Slatina.

Već na dan oslobođenja bila je dakle sudbina srpskohrvatske koalicije barem u hrvatskom delu naroda zapečaćena, onaj isti dan stvoren je za g. *Radića*²² teren na kojem će da sakupi vojsku od nekoliko stotina hiljada seljaka. Već dne 2. decembra 1918. gledao sam kako zagrebačko građanstvo s potpunom indiferentnošću, a delomice i s negodovanjem prati dirljivu spontanu manifestaciju zagrebačke omladine koja je izašla iz svojih škola da na ulici manifestuje za dinastiju *Karađorđevića*, a dne 5. decembra iste godine gledao sam kako sa divljom mržnjom u očima izlaze iz vojarna hrvatski vojnici-seljaci da „manifestuju“ za republiku: onda još barem nije bilo onih omašaka sa strane centralne državne uprave o kojima toliko govori g. *Rojc*.

U najvažnijem, ali i najkritičnijem trenutku odmah iza oslobođenja stupa na pozornicu borbe veliki deo hrvatske inteligencije i poluinteligencije. Shvativši novu situaciju hrvatskih seljaka upoznao je taj deo hrvatske inteligencije i poluinteligencije da je sada došao momenat za njegovo razorno delovanje. Umesto da poduče hrvatskog seljaka prikazujući mu veliku važnost našeg oslobođenja i velike koristi koje će da nam donese sloboda, umesto da za pojedine greške državne uprave učine odgovornima dotične organe ili da prikažu narodu da su tolike nedaće najvećim delom posledica dugogodišnjeg rata od kojih narod u opustošenoj Srbiji još daleko teže trpi nego hrvatski seljak, udoše kaputaši u narod da uliju ulje u vatru. Podigla se u Hrvatskoj hajka protiv Srba i svega što je srpsko, čitave čete svećenika, upravnika, učitelja, obrtnika i političara sumnjive prošlosti zađoše u narod da mu dnevno u manjim ili većim dozama uštrcavaju otrov mržnje u i onako bolesni i slabi organizam, a glavni ton davalo je nesavesno novinstvo raznih političkih stranaka koje je na virtuozan način u uvijenoj ili otvorenoj formi u svim mogućim varijacijama huškalo protiv države i srpskog dela naroda.

S veseljem se je pozdravila svaka omaška državne vlasti, jer je to davalo hrane agitatorima za njihovu razornu akciju. Taj deo samo prividno demokratske, a stvarno austromadžarskim feudalno-aristokratskim duhom zadone inteligencije jezuitski se zgražao nad svakom reakcionarnom merom državne vlasti i nad svakim zulumom pojedinog javnog organa, a faktično ga je gonio strah pred zdravim demokratizmom vlastitom snagom oslobođene mlade Srbije. Hrvatski seljak, i ako ne voli svog srpskog brata seljaka, u duši je dobar, mnogo bolji od velikog dela njegove inteligencije.

Da je u tom odsudnom trenutku inteligencija ispravno shvatila svoj zadatak, mnogom bi se zlu predusrelo i prilike bi se iz dana u dan popravljale. Na svim linijama stala je dakle orgije da slavi mržnja potpirivana od sumnjivih elemenata protiv kojih državna vlast nije htela da reagira izgubivši tako potpuno svoj auktoritet. Taj pali auktoritet državne vlasti, koja je tako

²² Stjepana.

savršeno funkcijonirala pod Austrijom, još je više ohrabrio agitatore, a demoralisao mase. Kad je ovde onde uspelo uspostaviti auktoritet državne vlasti, nastupilo je opet novo nezadovoljstvo kod masa, kojima je godila slabost državne vlasti.

Državna vlast i danas još nije dovoljno reprezentirana. Još i danas vidimo na čelu nekih pograničnih kotareva mračne tipove iz nedavne naše prošlosti. Dakako da u takim prilikama i uz najidealnije zakone i naredbe proces sanacije ne može ni da počme.

G. Rojc navodi svu silu grešaka učinjenih po centralnoj državnoj vlasti i njenim organima od kojih je doista veliki deo u narodu još potencirao nezadovoljstvo, nu i da nije bilo tih grešaka, uveren sam da situacija ne bi bila mnogo lakša, jer uzroci nezadovoljstva hrvatskog seljaka leže mnogo dublje.

Neka mi bude dozvoljeno da i ja tu svoju tvrdnju sa nekoliko primera osvetlim.

Da uguši nered nastale odmah po našem oslobođenju, poslana bi u kotar S.²³ u Slavoniji srpska vojska pod komandom srpskog kapetana S. Pred njega je izašao narod sa srpskom zastavom. I ako imade taj kotar blizu 50 % Srba, kapetan S. *ne htede ući u sedište kotara dok nije donesena i hrvatska zastava*. Na pozdrav predsednika narodnog veća, koji ga je oslovio u ime Srba i Hrvata, zahvalio se kapetan dirljivim govorom pozdravljajući *jedino braću Hrvate*. Za celog svog boravka protežirao je kapetan S. svagda hrvatsku inteligenciju i građanstvo, dok su njegovi krasni vojnici po hrvatskim selima agitovali za novu državu propovedajući ljubav i bratstvo. Drugi komandir major K. prisustvovao je u istom mestu pokopu jednog građanina, velikoga srbofoba, koji je pred dolazak srpske vojske bio ubijen. Komandir major Č., Jugoslaven i demokrata od glave do pete, ubrao je za vreme svog tromesečnog boravka u istom kotaru simpatije celog kotara, pak je otadžbenički istup srpske vojske nailazio na iskreno oduševljenje u svim nacionalnim krugovima, koji su dosele bili vični susretati bahate madžarske i austrijske oficire. Dok je ta ista vojska u kotaru S. i spram zločinaca iz zelenog kadera humano postupala, u susednom kotaru N. izaslana po Narodnom Veću bivša austrijska vojska pod komandom kapetana K. zaigrala je krvavo kolo, *pa je sam kapetan bez istrage dao smaknuti blizu 20 pljačkaša umesto da ih je sudu predao*. U selo N. gdje živi krasan naš hrvatski seljak poslalo je vojno zapovedništvo u O. (tada u hrvatskim rukama) za zaštitu dobra Madžara vlastelina S. *odeo bivših austrijskih vojnika pod komandom jednom podčasnika. Ti vojnici su nemilosrdno batinali narod*. Tada još nije bilo Srbijanaca da „uvedu batine“.

²³ Slatina.

Mislite li da je patrijotski istup srbijanskog časništva i vojništva ostavio tragove među Hrvatima kotara S.? Nipošto. Raspoloženje protiv Srba nije se ni najmanje popravilo, a hrvatski seljak glasovao je kod poslednjih izbora i u tom kotaru kao jedan čovek za „Radićevu republiku“.

Održavao sam mnogo skupština i u hrvatskim selima g. 1919.

Držao sam poput g. *Rojca* da na pitanje ćirilice i latinice, pitanje grba i zastave itd. hrvatski seljak polaže veliku važnost. Predočivao sam mu kako se sada hrvatsko ime spominje i na novčanicama, gde mu prije nije bilo ni traga. Pokazivao sam mu službeni list beogradske centralne vlade gde je latinica ravnopravna ćirilici, pokazivao sam mu hrvatske kocke na državnom grbu te na novčanicama otisnutu sliku Hrvata Zagorca, kako ore domaću grudu, govorio sam mu o hrvatskim imenima ulica u Beogradu, Novom Sadu itd., te o hrvatskim grbovima i barjacima, koje sam video izvešene prigodom raznih svečanosti u Beogradu.

Čitao sam mu iz novina, kako je, mislim, na samo Telovo g. 1919. svečana katolička procesija prvi put izašla na ulice Beograda.

Seljak ostajao bi vazda potpuno indiferentan...

A hrvatski seljak je bistar, on dobro vidi, da pored onakovih elemenata o kojima govori g. *Rojc* imade i dobrih Srba upravnika i učitelja, da ima i krasnih oficira Srbijanaca koji su mu iskreni prijatelji, a s druge strane on se dnevno susreće i sa korumpiranim Hrvatima upravicima, trgovcima, lihvarima itd., koji ga izrabljuju, on vidi da imade prijatelja i neprijatelja i na jednoj i na drugoj strani, on vidi hrvatsku latinicu i hrvatsko ime na novčanicama, markama i biljezima, on vidi da je nestalo madžarskog jezika sa željeznica i da ga madžarski željezničari više ne guraju i ne kunu kad traži kartu na svom jeziku, on vidi da nema više madžarskih zastava koje su ga provocirale, on shvaća da se velika Jugoslavija može lakše braniti od neprijatelja nego mala Hrvatska, on vidi kako mu nova država ide u susret agrarnom reformom o kojoj on pod Austrijom nije smeo ni da sanja, on je napokon došao do spoznaje da je i te kako važan faktor u toj novoj državi jer mu u opće tajno izbornu pravo daje mogućnost da u najvećoj meri uteče u državni život.

Zato mislim da je krivo mišljenje g. *Rojca* da hrvatski seljak u ove dve i pol godine nije osetio blagodat novo stečene slobode.

Pa ipak hrvatski seljak nije zadovoljan postojećim stanjem. Greške državne vlasti ne mogu da to objasne.

Te greške pogađaju i srpskog seljaka u Banovini. I dalmatinski i slovenski seljak trpi pod tim greškama, pa ipak se ne buni. Ishodište i centar bune u Hrvatskoj bio je u županiji u kojoj živi narod u velikom blagostanju, gde

se dakle ne osećaju tako teške omaške državne vlasti kao u siromašnoj Lici, dalmatinskom Zagorju itd.

Koji su uzroci te hrvatski seljak mrzi svog srpskog brata-seljaka i Srbe u opće?

Po mojem uverenju hrvatski je seljak robujući toliko vekova Nemcu i Madžaru u velikoj meri *izgubio svoj slovenski osećaj*; vredi to u daleko većoj meri za krajeve u kojima žive Hrvati izmešani s Madžarima i Nemcima nego za čiste hrvatske krajeve, dakle napose severo-istočne županije, koje graniče uz bivšu Ugarsku.

Zanimljivi su krajevi u kojima hrvatski seljaci žive izmešani sa srpskim te nemačkim ili madžarskim seljacima. Svagde bez iznimke vrstaju se seljaci u tim krajevima u dva tabora, u jednom su taboru Hrvati s Madžarima i Nemcima, a u drugom Srbi.

Kad je narodni poslanik Hrvat g. Dr. R.²⁴ držao izborni sastanak u selu M. u kotaru D. M.²⁵ i objašnjavao potrebu zajedničkog rada sa braćom Srbima, istupio je preda nj seljak Hrvat rečima: „Srbi nisu naša braća, naša braća su Nemci i Madžari, Srbi su naši neprijatelji“. *Taj seljak govorio je iz duše slavonskog Podravca Hrvata.*

Ta pojava opaža se na svim poljima, a napose i na polju gospodarskom.

Danomice se osnivaju hrvatske seljačke zadruge u kojima redovno saraduju Hrvati s Madžarima i Nemcima birajući ih u upravne odbore. Slodovejačku bunu²⁶ pratio sam iz neposredne blizine te znadem, da je bilo opće uverenje među seljacima, da dolazi u pomoć madžarska vojska, koja da će „osloboditi“ Hrvate.

Ta žalosna pojava opaža se ne samo na selu nego i u našim gradovima i trgovištima.

Kad je ministar unutarnjih dela g. Drašković²⁷ izdao naređenje kojim se izborni zakon tumači onamo da neasimilovani Nesloveni nemaju pravo glasa, uložio sam priziv na sudbeni stol, što je bilo 500 Madžara i Nemaca uvršteno u izborne listine, i ako općina S.²⁸ imade po službenoj statistici 10.7 % Nemaca i 18.4 % Madžara te dapače Nemci žive kompaktno u čistim nemačkim selima. Hrvatsko građanstvo sa nekoliko vrlo odličnih i inteligentnih Hrvata na čelu diglo se protiv mene, upravivši po najodličnijim građanima

²⁴ Rojc.

²⁵ Donji Miholjac.

²⁶ Radi se o pobuni seljaka u jesen 1920. prouzročenoj žandarskim nasiljima.

²⁷ Milorad.

²⁸ Slatina.

potpisanu molbu na sudbeni stol, da se moj priziv ne uvaži i to ne iz razloga slobodoumlja već za to, što da su svi ti Nemci i Madžari „asimilovani Hrvati“.

Neki hrvatski nastavnici nisu osetili kako su se strašno ogrešili o svoju nacionalnu dužnost, kad su još god. 1920. unatoč vladinim naredbama davali zadaće deci osnovnih škola iz istorije habsburških vladara po starim školskim knjigama. Ja sam u ovom i sličnim slučajevima tražio sanaciju kod naše zagrebačke vlade nu i ako sam kao narodni poslanik imao izvestan položaj, nikada nisam uspeo: povelili su se neki površni izvidi i ništa više. A g. *Rojc* koji zamera toliko centralnoj vladi što ne uređuje protiv nepodopština svojih organa!

A zar i onaj veliki deo Zagreba, koji ni danas još nakon tolikogodišnjeg narodnog rada Jugoslavenske Akademije, Pozorišta, Matice Hrvatske i tolikih drugih prosvetnih ustanova *nema slovenske orijentacije*, ne pokazuje da je u velikoj meri izgubio svoj slovenski narodni osećaj?

Može li se govoriti o slovenskoj orijentaciji grada, koji uz druga dva izrazita revolucionarca šalje u konstituantu dra. *M.²⁹ Košutića*, poznatoga *Rauchovoga³⁰* istražnog sudiju te autora čuvenog otvorenog pisma pisanog u g. 1909. na adresu velikoga *Masaryka³¹* u kojem se *Masaryk* stavlja ispod nivoa „najblatnijeg individua sa dna ljudskog društva“ te nazivlje „huljom, ništarijom, belezganom, čovjekom bez poštenja, a opadačem tuđega poštenja, nitkovom i izmetom ljudskog društva“ te „individuom, koji služi na sramotu za jedno slovensko sveučilište“?

Kod nas se mnogo toga govori o ilirizmu; nu ne treba zaboraviti da je otac ilirizma *Ljudevit Gaj* nailazio na najveći otpor baš u Zagrebu i užoj Hrvatskoj. Kajkavski književnik *Ignjat Kristijanović* izdavao je kroz punih 17 godina sve do 1850. *Gajevoj* „Danici ilirskoj“ uprkos „Danicu Zagrebačku“ pisanu narečjem kajkavskim, a još 1840. izdao je dodatak svojoj gramatici kajkavskoga narečja. Književnici iz uže Hrvatske i Zagreba, oni isti koji ne htedoše prihvatiti *Gajev* pravopis i štokavsko narečje jer da ih *Gaj* hoće da „povlaši“, gledali su u *Napoleonovom* ilirskom kraljevstvu svog najljućeg neprijatelja, nemajući osećaj za moćnu slovensku zajednicu, koja je došla do realnog izražaja u tom kraljevstvu. Kolikoput mi dolazi na um *Ignjat Kristijanović* i njegova „Danica Zagrebačka“ kad gledam naše hereditarno opterećene autonomiste i separatiste. (Vidi o tome *Šurminov³²* Hrvatski preporod, knjiga I, str. 75., 77., 218. i 219.)

²⁹ Mirko.

³⁰ Levin.

³¹ Tomaš Garrigue Masaryk.

³² Đuro.

Dobro veli g. *Milan Marjanović* u svojoj „Savremenoj Hrvatskoj“ da je naš nacionalizam više naučen i dekorativan, te da se kod nas daleko jače razvio patrijotizam, historijski dogmatizam, nego pravi nacionalizam.

Naša je narodna duša bolesna, a ta se bolest odrazuje na svim poljima, pa i na polju političkom.

Praktični Slovenci, pa čak i Muslimani znali su se snaći u novoj našoj državi, samo se mi banovinski Hrvati geriramo kao da smo prineli veliku žrtvu privolevši se ujedinjenju svega naroda u jednu državu, pa izgleda kao da nam država, koju stvorismo, za to duguje, osobito priznanje i blagodarnost. Ako nas koja sitnica ozlovolji odmah se guramo u stranu igrajući se pasivne resistencije. Život koji ne trpi zastoja prelazi preko nas na dnevni red, važni se poslovi obavljaju bez nas, a mi se još većma durimo, u nemoćnom besu udaramo nogama kao deca i deremo se utvarajući si da nas čuje cela Evropa. Tužimo se na hegemoniju, a ne možemo da shvatimo da će kao i drugde u svetu uza svu zakonima garantovanu ravnopravnost faktično vodstvo u državi vršiti ono pleme ili onaj deo naroda, koji bude u pozitivnom pravcu, dakle u pravcu izgradnje naše države, u najvećoj meri razvijao svoje sposobnosti i svoju energiju. Česi su pod malo drugojačijim prilikama u državi u kojoj su nepreporno Nemci imali hegemoniju, svojom energijom i agilnošću znali osvojiti javne urede, željeznicu, industriju, trgovinu it. d., te su dapače prodrli u srce Beča afirmiravši se tako kao važan faktor u tuđinskoj im državi, a mi skrštenih ruku čekamo, da ćemo svojom sterilnošću osvojiti simptome sveta. Mi se rado iscrpljujemo u tom, da pred svetom krijemo ili barem, ako ih ne možemo sakriti, ispričavamo te naše „hrvatske“ mane kao što to čini g. *Rojc*. Nacionalniji elementi među nama time umiruju svoju savest nadajući se, da će se hrvatske mase ipak udobrovoljiti, ako ih se bude dovoljno mazilo i tetošilo, ako se za volju mira ovde onde skine po koji ćirilski natpis, ako se ovde onde premesti po koji Srbin upravnik, pa nadomestili ga i Hrvatom *austrijskoga mentaliteta*.

Čitam u *Le Bonu*: „Prisustvo stranaca čak i u malom broju dovoljno je da promeni dušu jednog naroda, ono čini te narod gubi sposobnost branjenja karaktera svoje rase, spomenike svoje istorije, dela svojih predaka“.

Severoistočni naši hrvatski krajevi bili su osobito u poslednjim decenijama izvrgnuti sistematskoj invaziji Madžara i Nemaca. Ta je invazija bila to opasnija, za to, što je bila miroljubiva te je umela već u kratko vreme da neprestanim ukrštavanjem sa hrvatskim elementom absorbuje slovensku narodnu dušu te za to, što se emigranti sastavljahu većinom iz moralno nižih elemenata. Silna tuđinska prezimena kod hrvatskog građanstva, pa i seljaštva očiti su dokaz da su se u mnogim našim krajevima formirale narodne mešavine, koje su u velikom delu prihvatile hrvatski jezik, a konsekventno se kite hrvatskim imenom te stupaju na čelo u borbi protiv Srba.

„Nisu barbari uništili Rim, ali prost uticaj njihove mešavine bio je dovoljan da uništi rimsku dušu. Pod invazijom stranaca što preostaje od jedinstva ili prosto od egzistencije jednog naroda? Mnogo su manje opasni najgori porazi na bojnopolju nego takove invazije“. (*Gustav Le Bon*).

S druge strane ne dolazi među seljacima, a ni među građanima, gotovo nikada do brakova između Hrvata i Srba. Dok se pohlepnom tuđincu katoliku širom otvorio vrata svoga doma pripustivši ga svome ognjištu, ogradio se hrvatski seljak kitajskim zidom protiv svoga pravoslavnog suseda i ako je on krv od njegove krvi.

U tolikoj meri verski momenat na jednoj strani stvara, a na drugoj razara zajednicu osećaja, ideja i interesa.

Kad se još ima u vidu kako je tuđinska državna vlast udružena sa nekoć svemoćnom crkvom kroz toliko vekova taj verski momenat na rafiniran način upotrebljavala u svoje svrhe i kako je dovoljno bilo baciti samo iskrinu u takovu vekovima stvaranu atmosferu, postaje nam tajna „republikanskog“ požara u Hrvatskoj mnogo jasnija.

Prosečni Slovenac obrazovaniji je od prosečnog Hrvata (sравни postotak analfabeta u Sloveniji i Hrvatskoj), pa ne naseda u tolikoj meri bezumnoj protuđržavnoj agitaciji, slovenski seljak ne dolazi nigde u neposredni dodir sa srpskim seljakom, pa se i nisu mogli razviti u njegovoj duši oni neprijateljski osećaji, koji su se razvili u duši hrvatskog seljaka; napokon ne treba zaboraviti, da je Slovenac vekovima stenjao pod tiranijom nemačke gospode koja mu je prognala iz škola i ureda i isti narodni jezik, dok je Hrvat imao scenu neke autonomije, koja je u njemu podržavala *iluziju hrvatske samostalnosti*. Za to je Slovenac daleko jače osetio svoje oslobođenje nego Hrvat. Za to se Slovenac ne buni poput Hrvata, i ako je i on zaražen tuđinskim duhom.

Što da se čini?

Naš narod bio je nekoć jedinstven, ali kako ga je već rano tuđa ruka stala razjedinjavati kidajući u njemu mrežu tradicija, osećaja, ideja i verovanja, gubila se pomalo ta zajednička narodna duša. Sada se opet nalazimo na putu jačanja narodne duše. Zajednica interesa i ustanova stvorena osnutkom zajedničke države te energični centralistički sistem, koji će malo po malo stvoriti zajednicu ideja, taj će proces ujedinjavanja bezuslovno ubrzati. Zajedničke ideje ulazit će malo po malo u domenu osećaja i verovanja, a time će biti stvoren čvrst temelj potpunoj izgradnji narodnog jedinstva.

Smemo li mi da tu evoluciju motrimo skrštenih ruku? – Nipošto.

Je li dovoljno sanirati samo omaške centralne državne uprave?

Po mojem mišljenju zadatak je države i društva mnogo širi.

U prvom redu trebalo bi posvetiti svu brigu oko potpune uspostave auktoriteta državne vlasti i njezinih organa. Državnim organima imalo bi se najstrože staviti u dužnost, da postupaju u svakoj prilici sa najvećom pravednošću spram svih državljana bez razlike vere i imena, svaki i najmanji prekršaj dužnosti spram otadžbine, u koliko se kosi sa zakonima i narednjima, osetljivo kazne. Kazan ako je pravedna i humana deluje blagotvorno, ona slabi razorne instinkte buntovnih masa. Prevelika blagost tumači se danas kao slabost državne vlasti. Auktoritet državne vlasti treba u jačoj meri osetiti onima, koji svojim besavesnim radom neuki seljački narod turaju u propast. Podređene organe imalo bi se za svaki neposluh ili nemarnost u izvršivanju naloga potegnuti najstrože na odgovornost. Da se sve to uzmogne provesti, imale bi se sa izloženih pozicija maknuti čitave čete sumnjivih državnih ekspanenata. Osobito u pogranične krajeve, koji su najviše izloženi razornoj akciji tuđinstva, trebalo bi poslati elitu naših učitelja, upravnika, sudaca, oficira i svećenika, ma i uz posebne nagrade za njihov otadžbenički rad.

Treba početi graditi iz temelja polazući važnost na moralni i intelektualni odgoj naroda i na jačanje njegova karaktera. Osnovna škola na koju treba da gledamo kao na zenicu oka svoga imade u tom pravcu odličnu zadaću. Dao bog da bi naši učitelji izgradili Jugoslaviju, kao što je *Bismark*³³ rekao za nemačke učitelje.

U školskim knjigama, kalendarima te pučkim listovima i predavanjima imali bi se popularisati primeri istinskog patrijotizma iz naše najnovije državne istorije n. pr. oduševljeni doček naše vojske na dalmatinskim otocima po odlasku Talijana, kao i uzvišeni primeri heroizma, rodoljublja, samopregora i roditeljske ljubavi iz vremena naših oslobodilačkih ratova, koji svojom realnošću i svežinom daleko nadmašuju poznate epizode iz stare grčke i rimske istorije.

Da se dade prilika našem i hrvatskom i srpskom seljaku da upozna zdravu dušu i široki pogled Srbijanca seljaka, trebalo bi organizovati skupne izlete u Srbiju, jer međusobno upoznavanje stalo bi na put svim lažima i intrigama raznih učenih i neučenih agitatora.

Ne treba napokon očekivati sve od države. U nas je inteligencija navikla, da država sve mesto nje radi, naši inteligenti misle da su ispunili svoju dužnost, ako su podvrgli oštroj kritici čine i propuste državnih vlasti, a i ne misle na to, da je i na njima da zasuču rukave i uđu u taj zapušteni i besavesnoj harangi sumnjivih elemenata izručeni narod.

Raditi se mora brzo i odlučno, jer naši neprijatelji rade punom parom.

Pobeda biće na onoj strani, koja bude agilnija i bolje organizovana.

³³ Otto Eduard Leopold von Bismarck-Schönhausen.

Treba početi raditi odlučno sa čvrstom verom, jer uspeh u politici pripada onima koji veruju, a nikada skepticima.

Ideju narodnog jedinstva treba podići na stepen nove religije te naći sredstava i načina, da se za tu ideju fanatizuju što šire mase, kako bi iste sve svoje sposobnosti uperile istome cilju i pobedi svoga verovanja.

Ideal duhovnog ujedinjenja svega naroda od Vardara do slovenskih Alpi po svojoj vrednosti ne zaostaje za idealom *osvete Kosovske*, koji toliko vekova ispunjavaše dušu srpskoga dela našega naroda. Unesimo taj ideal u narod imajući na umu, da je narod, koji nema ideala, osuđen na propast.

Da se uzmognemo čuvati štetnih kulturnih uticaja susednih naroda, potrebno je da stvorimo i veliku civilizaciju na Balkanu, *a to ćemo postići samo onda, ako žrtvujemo svoje plemenske osebine u korist jedinstvene jugoslavenske kulture*. Održanju posebnih istorijskih i kulturnih individualiteta po mojem će uverenju stati na put jedino unitaristično uredjenje naše države.

Ne naseljavajmo ni onima, kojima je jugoslovensko ime samo *dekoracija*, ali im manjka onaj duboki istinski nacionalni osjećaj; njima je Jugoslavija tek jedna lepa lutka kojoj su danas utisli u ruke jugoslavenski barjak, da ga sutra nadomeste srpom s kojim će da ju pošalju na katoličku žetvu istočne njive.³⁴

Spasavajmo hrvatski deo našega naroda!

Nije to samo u interesu Hrvata, koji bi odcepljeni od jugoslovenske matice potonuli u tuđinskom moru, već i u interesu Jugoslavije, jer će Hrvati svojom sposobnošću i marljivošću obogatiti sadržaj jugoslovenstva novim vrednotama. Ne zaboravimo da su Hrvati pod daleko težim prilikama dali *Štrosmajera, Gaja, Lisinskoga, Račkoga, Nodila, Mažuranića* i plejade drugih velikana. Ti se velikani u hrvatskom delu naroda nisu pojavili tek slučajno.

I ako hrvatska narodna duša boluje, verujem u zdravi narodni instinkt, verujem u one latentne sile, koje leže zakopane duboko u narodnoj duši, a koje će, kad se probude, ubiti sve zarazne klice, koje danas muče dušu hrvatskog seljaka.

U ovoj studiji nisam dirnuo u pitanje, da li i u koliko ima i na srpskoj strani krivnje za današnje teške prilike. *Da na to pitanje objektivno odgovori, pozvan je po mojem mišljenju samo koji Srbin.*

[Slatina, 30. maja 1921.]

³⁴ Hrvatski [sic!] biskup [Antun] Mahnić [Mahnić] pisao je g. 1918.: „*Njiva na istoku dozreva. A ko će biti prvi koga će gospodar poslati na katoličku žetvu istočne njive, ako ne opet narod hrvatski?*“. *Hrvatska straža* u broju 5. iz g. 1918. piše još jasnije: „S radošću doznajemo da je održana i posebna anketa za ovu *misijonarsku misao* na Balkanu sa strane Slovenaca i Hrvata na ovogodišnji uskršnji ponedjeljak kod presvetlog ljubljanskog biskupa dra. B. Jegliča. Svi katolici moramo živo poraditi da se katolička naša crkva raširi po Balkanu“.

* * *

HRVATSKI PROBLEM II.³⁵

Piše Dr. Zdravko Kovačević (Slatina)

Prolaziš Zagrebom. Glasni nemački zvuci poznatih zagrebačkih Hrvata i Hrvatica zvone ti u ušima kad šećeš glavnim ulicama i šetalištima; u gostionama, kavanama, na željezničkim stanicama dobijaš na hrvatska pitanja nemačke odgovore, slušaš oficire sa šajkačama na glavi gde se, dakako nemačkim jezikom, tuže na „nesnosne“ prilike u vojsci i napadaju „balkansku kulturu“, čitaš tuđinska imena na kavanama i trgovinama, slušaš po javnim lokalima arogantne tuđince gde se hvale glasno, da ih se čuje daleko kako su potkupili ovoga ili onoga glavara željezničke stanice, ovoga ili onoga upravnika, svagde čuješ psovke protiv Srba i države povadene iz rečnika naših zagrebačkih novina, a što je najgore, ne vidiš da tko iz publike reagira; znači da ti ljudi ili nisu povređeni u svojim osećajima ili su se izmirili s onim što se ne da otkloniti.

A hrvatski ponos tolikih grlatih zagrebačkih političara i novinara kojima se zapeniše usta izvaljujući pogrde i psovke na ustav i srpsku „hegemoniju“ sve to trpi gledajući mirno kako se sve više gubi slovenski ili, ako hoćete, hrvatski karakter Zagreba.

Tako je u Zagrebu, a što dalje putuješ na istok, sve gore. U Slavoniji su Nemci i Mađžari postali važan faktor, jer ih Hrvati trebaju u borbi protiv Srba, tamo se općinski činovnici ne usuđuju postupati protiv tuđinaca, da si ne bi navukli neprijateljstvo Hrvata.

Iako sam po svojim osećajima Jugoslaven, budi se u tim časovima moj hrvatski ponos koji se kod mene odražuje u težnji da mi Hrvati ne zastanemo za Srbima i Slovencima u borbi i radu oko ostvarenja potpunog narodnog jedinstva. Boli me što smo mi Hrvati u ovom velikom vremenu tako maleni. Nemojmo se pozivati na minula pokoljenja koja su rodila *Gaje* i *Štrosmajere*. Zaludu se ogledamo ne bismo li uočili čoveka pogleda i snage *Štrosmajerove* oko kojega bismo se okupili da nas povede u luku narodnog jedinstva.

Ko je danas predsednik *Jugoslavenske Akademije*? Ko je načelnik *grada Zagreba*? Ko sedi na *biskupskim stolicama*? Kako se je profesorski zbor zagrebačkog univerziteta poneo spram vrednoga kolege nacionalnoga *Frana*

³⁵ Kovačević, „Hrvatski problem II.“, 454-455.

Tučana? Ko vedri i oblači u Matici Hrvatskoj? Prednjači li zagrebački „Soko“³⁶ drugim „Sokolovima“ u radu za slovensku i sokolsku misao?

*Ko je izneo pobjedu kod izbora u Hrvatskoj? – Tvorac nove habsburške himne!*³⁷

Ljudi u čije poštenje i nacionalnost smo vazda verovali zajedno s poznatim habsburškim kreaturama izdaju proglašavaju na hrvatski narod. A što je još gore, i oni retki pojedinci koji su nas i pre rata i za vreme rata svojom muževnom reči sokolili da ne klonemo duhom u borbi iscrpljuju se danas u beskonačnim kritikama ustava i sistema, i ne znajući koliko potporu pružaju svojim auktoritetom protudržavnim elementima. I onaj jedini Hrvat³⁸ koji nas je dostojno reprezentovao u inozemstvu, u kojega smo u ovoj političkoj tami mi Hrvati ponosno gledali kao u jedinu svetlu tačku, pokazao se u odlučnom trenutku sred burnog aplauza šarene družbe anacijonalnih elemenata tako malen...

Umesto da pospemo glavu pepelom mi „pioniri zapadne kulture“ koji smo mirno gledali kako su mračni tipovi iz naših redova u ratu srpsku decu na bajonete naticali te klavire iz „balkanske“ Srbije nosili, a kraj svega toga danas uživamo plodove bratske pobjede te postasmo od pobjeđenih pobjednici – isprsavamo se kao da nam je u ovoj državi učinjena bog zna kakova nepravda. Tužimo se da Srbi, koji su odbacili svoju pobjedničku srpsku zastavu nas radi, ne će da prihvate naziv „Jugoslavija“ za našu državu, a ne slutimo kako smo baš mi svojim držanjem kompromitovali pred braćom jugoslovensko ime.

Doista, skrajnji je čas da se iz naših redova pojavi snažna reakcija protiv nemoralnosti našega javnoga života.

Verujući u zdravu jezgru hrvatske mlade inteligencije, uveren sam da će se pre ili posle u njezinim redovima roditi pokret koji će elementarnom snagom raščistiti kužnu atmosferu Banovine koja je nekoć prednjačila u narodnim podvizima. Nije li isto tako pre dvadeset godina mlađa hrvatska inteligencija okupljena u Hrvatskoj Naprednoj Stranci odlučnom gestom prekinula s prošlošću i navestila oštru borbu besplodnom i bolesnom idealizmu tadašnjih hrvatskih političkih stranaka uvodeći u javni život parolu sitnog rada i načela realne politike bazirane na ideji sloge i jedinstva sa Srbima? Nema li se zdravom borbenom duhu tih mlađih ljudi okupljenih u Hrvatskoj Naprednoj i Srpskoj Samostalnoj Stranci zahvaliti što je hrvatska politika

³⁶ Sokol Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

³⁷ Stjepan Radić.

³⁸ Ante Trumbić.

tada krenula drugim zdravijim pravcem koji je naš narod u borbi s Mađarskom vodio od pobeđe do pobeđe?

Ja si taj pokret barem u svojem početku zamišljam kao čisto hrvatski pokret. – *Mi Hrvati sami treba da speremo svoju sramotu; mi sami treba da borbom i pobedom zavredimo da budemo primljeni kao jednako vredna braća u narodnu zajednicu.* Treba da odmah začepimo usta našim protivnicima da ne graknu da nas vode Srbi i da smo oruđe u njihovim rukama.

Ne radi se o tom da stvorimo novu stranku, već da utemeljimo političko društvo *Narodne Obrane* koje će imati zadatak da podupirući postojeće državotvorne stranke i radeći na njihovom izmirenju i ujedinjenju širi svoja načela u prvom redu među mlađom hrvatskom inteligencijom te da istupi u svakoj prilici radikalnim sredstvima u obranu države i narodnog jedinstva.

U tom bi političkom društvu bilo mesta svim borbenim Hrvatima, bez obzira na njihovu stranačku pripadnost, koji su *srcem* obuhvatili naš nacionalni problem, jer ko celim srcem svojim nije obuhvatio taj problem, zaludu mu sve rezoniranje o našem narodnom jedinstvu. Zvani bi bili samo oni Hrvati kojima je težak bio austromadžarski jaram, jer kome težak ne bijaše tuđinski jaram taj nikada ne će osetiti slasti našega oslobođenja. Zvani bi bili samo oni koji osećaju stid pred sobom i pred svojom istokrvnom braćom za to što je hrvatsko ime tako osramoćeno krivnjom onih koji danas reprezentuju Hrvatstvo.

Čuvajući se da ne prelazi zakonske granice *Narodna Obrana* Hrvata jugoslovenskih nacionalista imala bi da stupi u oštru borbu protiv svih protu-državnih elemenata, imala bi da istrigne iz letargije tolike naše vredne ljude kojima se ogadiše sadanje političke prilike, imala bi da unese zdravo strujanje u mrtvilo našeg političkog života.

Ne kritike nego borba bila bi geslo *Narodne Obrane*. Mi Hrvati upuštajući se u kritiku padamo rado u predratni mentalitet kad nam je kritika bila glavno oruđe u borbi protiv države.

Borba bi se imala voditi bezobzirno na svakom mestu i svim dopuštenim sredstvima. Imajući u vidu da vlasti bez potpore društva ni uz najbolju volju ne mogu da u punom opsegu izvrše svoj zadatak, dužnost bi bila članova *Narodne Obrane* da svakoga koji bi se činom ili propustom ogrešio o zakon iz mržnje spram države predadu u ruke vlasti.

U opreci spram nekulturne borbe fašista borba *Narodne Obrane*, iako oštra, imala bi da bude svagda dostojanstvena, pa bi se najoštrije imalo postupati protiv onoga člana koji se grubo ogreši o društvena pravila.

Akadska omladina i dobrovoljci Hrvati bili bi u prvom redu zvani da stupe u *Narodnu Obranu*. Dobro bi došli i inteligentniji seljaci, iako bi se ba-

rem u prvo vreme glavno polje rada ograničilo na naše gradove i trgovišta. U svakom većem mestu imala bi *Narodna Obrana* svoju organizaciju. U početku dovoljno bi bilo kad bi se u tim provincijalnim organizacijama, koje bi stajale u stalnoj vezi sa centralom, okupilo ma samo i desetak odlučnih i čestitih ljudi koji su potpuno svesni svog zadatka. I nekoliko organizovanih i odvažnih ljudi može da u pojedinom kraju učine čudesa.

Sudeći po mnogobrojnim pismima što sam ih povodom mog prvog članka o hrvatskom problemu primio ponajviše sa hrvatske strane i od omladinaca i od drugih vrlo odličnih naših ljudi držim da bi te moje misli mogle da padnu na plodno tlo. Biću sretan ako mi se i ovom prilikom odazove što veći broj Hrvata i Srba i da me podupre svojim savetima, kako bismo mogli pregledati naše redove i sporazumno obeležiti pravac rada pre nego stupimo u borbu. Apeliram i na one naše odlične ljude koji bi osećali u sebi snagu da se našem pokretu stave na čelo. Toliki naši valjani ljudi s nemom rezignacijom i skrštenih ruku slušaju besomučnu viku naših političkih tirteja, a ne znaju da si pomognu.

Budućnost naša leži samo u našim rukama.

Amor patriae dabit animum.³⁹

[Slatina, na Vidovdan 1921.]

* * *

HRVATSKI PROBLEM [III.]⁴⁰

Piše Dr. Zdravko Kovačević (Slatina)

III.

Hrvatsko je pitanje bez sumnje najvažnije [pitanje] naše unutarnje politike. Naši inteligenti, Srbi i Hrvati, trebali bi da posvete tom pitanju najveću pažnju. U našim revijama i novinama valjalo bi da stalno vodimo diskusiju, u kojoj bi se bez strasti i bez žučljivih partijskih ispada to pitanje svestrano tretiralo. Valjalo bi, da se sazove anketa naših kulturnih radnika u cilju traženja puteva kojima bi se udarilo da se široke mase odgoje u narodnu duhu. Razume se da bi pre svega valjalo da se točno prouče prilike u pojedinim hrvatskim krajevima te ispita sve što služi upoznanju psihe hrvatskog se-

³⁹ Ljubav prema domovini povratit (dat) će mu dušu.

⁴⁰ Kovačević, „Hrvatski problem [III.]“, 549-551.

ljaka. Imajući u vidu da je u pitanju spas i sreća celoga naroda i države svaka politička stranka kojoj je ozbiljno stalo do opstanka i napretka države imala bi da pristupi diskusiji o tom najvažnijem problemu hladne krvi i s najvećom ozbiljnošću, bez truna mržnje i partijskih predrasuda. Kad već ne možemo živeti a da se ne mrzimo, a da ne klevećemo, dajmo toj našoj strastvenoj i nemirnoj prirodi oduška tretirajući politička pitanja drugoga reda, a zatim sve osećaje gledajući na ovu najbolnju ranu na telu naše otadžbine.

Članak g. universitetskog profesora dr. D.⁴¹ *Arandževića* u radikalnoj⁴² reviji „Novi život“ kojim se reflektira na moj prvi članak o hrvatskom problemu pokazuje nam kako se može mirno i objektivno ne vređajući ničije osećaje da raspravlja o temi o kojoj naši ljudi redovno ne mogu da povedu diskusiju a da im odmah ne udari krv u lice. Taj članak kulminuje u tom da bi država imala da potraži saradnju katoličkog svećenstva na utvrđivanje reda u našoj državi. „Neosporan je fakat, piše g. *Arandžević*, da hrvatska inteligencija nema uticaja na seljački narod, a u koliko ga ima, to je samo kad je u savezu sa katoličkim sveštenstvom (kao *Radić*⁴³ koji svaki zbor počinje sa „Hvaljen Isus i Marija“). I kad tako stoje stvari, onda će svaki uviđavan političar, kome je stalo do mira i konsolidovanja ove države, bez obzira na svoje mišljenje o katoličkoj crkvi i njenim sveštenicima, gledati da katoličko sveštenstvo ima na svojoj strani“.

Nema sumnje da je verski momenat vrlo važan u životu našega naroda kao što sam pokušao prikazati u svom prvom članku; naravno da je bolje da hrvatske katoličke svećenike [sic!] predobijemo za našu državnu misao nego da ih odguramo od sebe i bacimo u tabor državnih neprijatelja. No g. *Arandžević* je u bludnji kad tvrdi da katoličko svećenstvo podržava *Radića* i da hrvatske seljačke mase stoje pod silnim uticajem svojih katoličkih svećenika te da hrvatska inteligencija ima samo onda uticaja na seljački narod kad je u savezu sa katoličkim svećenstvom. Kad bi g. *Arandžević* bolje poznao prilike u Banovini, on bi, uveren sam, uvelike promenio svoje mišljenje.

Upravo u Slavoniji i belovarskoj županiji gde su političke prilike najteže uticaj katolika svećenika na narod vrlo je malen. Seljak nije pobožan, crkve su prazne, narod redovno stoji u neprestanoj svađi sa svojim župnikom radi lukna (parohijala) i zemljišnog poseda koji župnik sam ne obrađuje. Katolička pučka stranka⁴⁴ sakupila je kod poslednjih izbora u tim krajevima upravo neznan broj glasova ako se izuzme kotar đakovački u kojem je ondašnje mnogobrojno svećenstvo bilo razvilo neobično veliku agitaciju. *Radić* nema svoje uspehe da zahvali saradnji katoličkog svećenstva, on tek znade da u zgodnom momentu

⁴¹ Dragoljub.

⁴² Reviji Narodne radikalne stranke.

⁴³ Stjepan.

⁴⁴ Hrvatska pučka stranka.

probudi katoličke osećaje koji vazda tinjaju u duši hrvatskoga seljaka kad mu je što nužno za njegove partajške⁴⁵ ciljeve. Katolički svećenici u neznatnom broju podupiru *Radića*, oni dobro vide da bi položaj crkve u jednoj ma i seljačkoj republici bio vrlo prekaran. Kudikamo veći uticaj vrši na narod građanska i seoska poluinteligencija koja stoji u službi *Radićevoj* i koja neumorno sa besprimernom ustrajnošću obilazi sela podržavajući raspoloženje hrvatskog seljaka. Katolički svećenici ne samo da ne vode narod već oni u mnogim krajevima stoje pod terorem fanatizovanih seljačkih masa. Poznajem jednoga uzornoga župnika koji unatoč slabome zdravlju retkom požrtvovnošću vrši svoje svećeničko zvanje. Došavši pre dve godine na svoju župu u Slavoniji taj župnik svojom je inteligencijom, svojim žarkim rodoljubljem te uzornim privatnim životom osvojio na juriš srca svojih župljana. Kad je pre godinu dana inicijativom srpskoga dela žiteljstva koje nastava njegovu župu priređen veliki narodni zbor da se protestuje protiv neobuzdane agitacije komunista i republikanaca, a pozdravi naša narodna dinastija, župnik je unatoč otpora svojih župljana plamenim riječima progovorio na zboru o slozi i jedinstvu Srba i Hrvata. A što se dogodilo posle godinu dana požrtvovnoga i patriotskoga rada župnikova? – Župnik je očito da slomi otpor svojih župljana u oči Vidovdana sa oltara pozvao svoje vernike da prisustvuju službi koja će se služiti za spas duša „Hrvata katolika koji su pali u svetskom ratu“. Na Vidovdan služio je župnik spomen palim „Hrvatima katolicima“ u crkvi koja je bila potpuno prazna...

Ni u predratnom političkom životu nije katoličko svećenstvo poslednjih decenija vodilo narod. Ili je stajalo po strani ili se je svim sredstvima opiralo političkom pravcu koji si je unatoč otporu svećenstva prokrčio put do pobeđe. Najvažniji politički akti poslednjih decenija: rečka rezolucija, stvaranje hrvatske napredne stranke te hrvatsko-srpske koalicije izvršeni su gotovo bez saradnje katoličkog svećenstva. A ipak je koalicija koja nije u svojim redovima brojala ni deset katoličkih svećenika zauzimala u političkom životu Hrvatske sve do sloma dominantan položaj s kojega ju nisu mogle potisnuti ni makinacije austromagjarskih službenih i neslužbenih faktora, ni neprijateljski stav katoličkog svećenstva.

U narodu italijanskom prožetom snažnim katoličkim osećajima katolički svećenici nisu mogli da spreče proces duhovnog ujedinjenja celoga naroda. Čini se da će se isto tako duhovno ujedinjenje i našega naroda izvršiti bez znatnije saradnje našega katoličkog svećenstva. Dopuštam da je u Sloveniji uticaj svećenika daleko veći. Srećom su tamo i političke prilike bolje nego u Banovini iako to nipošto nije baš zasluga svećenstva. Za vreme svoga letošnjeg boravka u jugoslavenskom delu Koruške koji se smatra jednim od najneosveštenijih krajeva Slovenije zadivio sam se s kolikom ljubavlju mase gledaju na našu novu državu. Ne bijaše prozora koji na Vidovdan i Petrov-

⁴⁵ Partijske.

dan ne bi bio iskićen zelenilom i barem jednom ma i skromnom papirnom zastavom. Državni barjaci dominirahu. Videh nebrojene hrvatske i srpske zastave, videh kuće okićene jedino srpskom trobojkom. Crkve bijahu pune pobožnoga naroda. Nakon pokušana atentata na našeg kralja tada regenta služahu se u svim crkvama mise zahvalnice. U oči Petrovdana zagrmeše plotuni i zasevnuše kresovi sa divnih slovenskih brda. Mladi ljudi obilazahu selima pevajući narodne pesme. U blizini Slovenjgrada u Štajerskoj uz granicu korušku priređeno bi na Petrovdan pred katoličkom crkvom sv. Petra veliko narodno veselje kod kojega sudjelovaše velika masa seljačkog naroda. Tako je slovensko selo na skrajnjim granicama Jugoslavije proslavilo rođendan svoga vladara. A Zagreb? Na prste mogao bi da prebrojiš zastave koje se vejahu na pojedinim zgradama sa zvaničnom ozbiljnošću.

Velika je sreća što su braća Slovenci isto tako kao i Dalmatinci, Primorci i Otočani, na našim zapadnim granicama podigli čvrst i solidan bedem o koji će se razbijati svi neprijateljski uticaji. Na jugu i istoku države budno čuva stražu junački Srbijanac. Samo severna granica stoji otkrivena, preko nje prelazi ovamo atmosfera koja svojim otrovnim zadahom truje u nama plemenitije misli, dublje osećaje. Kamo sreće da je i naša banovinska hrvatska inteligencija za vreme rata barem toliko trpela od austrijskog zuluma koliko inteligencija slovenska i dalmatinska. I ona bi danas prekaljena u patnjama i životnoj borbi čuvala mrtvu stražu na severu naše otadžbine... Da se vratim na članak g. *Arandelovića!* Zašto se g. *Arandelović* uzda toliko u pomoć katoličkog svećenstva koje nije slobodno u svojem javnom djelovanju, jer stoji pod strogom kontrolom Rima, a istovremeno *potcenjuje potporu koju bi državi mogao da pruži drugi jedan stalež u službi države, stalež učiteljski? Ne stoji da je hrvatsko učiteljstvo nacionalno neosvećeno i nepouzđano.* Poslednja učiteljska skupština u Zagrebu pokazala je da su u Banovini većinom učitelji, koji iskreno vole ovu državu i kojima je do toga stalo da se proces duhovnoga ujedinenja naroda ubrza. Na nama je sada da taj odlični materijal spretno upotrebimo. Meni se čini, da bi trebalo u oslobođenom delu naše države u svim osnovnim i srednjim školama uvesti nedeljno nekoliko časova koji bi se imali posvetiti jedino *nacionalnom odgoju omladine*, pa bilo to i na štetu nastave. – (S tom se pojedinošću ne bismo lako složili. Ur.) – Predavajući u primamljivoj formi karakteristične momente iz istorije našeg naroda, iznoseći zanimljive detalje iz vremena naših oslobodilačkih ratova, upoznavajući učenike sa životom našega naroda u pojedinim stranama otadžbine, prikazujući im život naših velikih ljudi, čitajući i tumačeći pojedine snažnim nacionalnim duhom zadahnute pesme naši bi nacionalni učitelji i profesori na tim časovima imali pred očima jedini cilj da u mladim srcima pobude oduševljenje za našu jugoslavensku narodnu misao i da izazovu i ukrepe osećajna stanja koja su kadra jake energije da obrazuju i jake ličnosti da stvore.

Sistem koji ide na to, da naključna pamet učenikovu raznovrsnim, ali površnim znanjem, a zanemaruje glavni posao, odgajanje volje i stvaranje jakih značajeva na kojima toliko oskudevamo, treba da napustimo imajući na umu da se solidan i stalan rad na narodnoj njivi ne da zamisliti bez ličnosti potpuno izgrađenih. Srce je omladine sklono da se oduševi za sve što je plemenito i uzvišeno. Ja si ne mogu zamisliti nepokvarenoga učenika koji bi ostao hladan čitajući Ilićevo „Vojničko pismo“ kad bi mu učitelj istovremeno prikazao veličinu tragedije priprostoga vojnika koji, dok puk njegov kliče pod pobedonosnom trobojnicom, pogođen od šrapnela umire sa smeškom na ustima pre nego je dospeo da pročita pismo koje je primio od majke. Koje ga mladića Vojnovićeva⁴⁶ „Smrt majke Jugovića“, uz zanosno tumačenje profesorovo, ne bi potresla u njegovim najdubljim osećajima? Čije mladenačko srce da ne protrne pred herojskom žrtvom majke Lazara Kolundžića iz Vojnovićeva „Lazareva Vaskrsenja“? – Čije oko da se ne orosi prateći našega junaka vojnika na njegovu putu kroz albansku Golgotu? Preda mnom se ukazuje zamamna slika, kako učitelj koji se i sam borio u poslednjim oslobodilačkim ratovima živim bojama crta učenicima u kojem selu hrvatskoga Zagorja herojska dela i intimne prizora iz života našega vojnika i velikih naših vojskovođa. Deca gutaju njegove reči, ona ga slušaju bez straha, da će dobiti zlu ocenu, u njihovim se mladim dušama budi čežnja da i ona kad odrastu, ne zaostanu za junačkim borbama koji su proslavili naš narod. Kad je pre toliko vekova srpska narodna pesma o Marku Kraljeviću i boju na Kosovu mogla da proдре i državne i plemenske granice, te da osvoji srca celoga našeg naroda sve do slovenskih Alpa, zar je moguće, da veliki podvizi naših heroja sa Kumanova i Rudnika, Kajmakčalana i Dobrog polja ne nađu puta do srca naše hrvatske i slovenske omladine? Ovaj sistematski rad na nacionalnom odgoju omladine imao bi se nastaviti u opetovnicama i šegrtskim školama, dok bi vojna uprava imala da posveti brigu nacionalnom odgoju naših regruta. Paralelno sa odgojem omladine u školama, imala bi se poduzeti akcija oko toga, da dobijemo što veći broj školovane seljačke inteligencije. Maleni uticaj inteligencije na seljaštvo ima svoj uzrok u tome, što nemamo dovoljan broj intelektualaca izraslih iz seljačkih opanaka. Naša inteligencija sastavljena većinom iz dece činovničke i profesorske, seljaku je tuđa, ona ne poznaje život seljaka i seljakove potrebe, te ne zna da se približi seljakovoj duši. Zato jaz koji postoji između sela i grada biva sve veći.

U Slavoniji vrlo su retki seljaci koji školuju svoju decu. U kotaru slatinskom ne znam da li je seljaštvo dalo poslednjih dvadeset godina više od tri do četiri inteligenta. Trebalo bi stoga da se u pojedinim krajevima našim obrazuju odbori, koji bi preuzeli na se brigu oko školovanja zdrave i darovite školske dece. Kad bi svaki kotar davao godišnje ma samo pet školovanih seljaka, mi bismo doskora imali snažnu seljačku inteligenciju, koja ne bi samo

⁴⁶ Ivo Vojnović.

zdrave sokove unela u delomice već degenerisane slojeve našega društva, već bi nam postala najjača potpora u radu oko nacionalnoga osveštenja seljaštva. G. Arandelovića i ostale naše prijatelje iz Srbije molim da i dalje posvete svu svoju pažnju hrvatskom problemu. Kad bi ti prijatelji naši dolazili među nas da bolje upoznadu naše prilike, potpora bi nam njihova bila još dragocenija. Sinove našega Pijemonta bez razlike političkog verovanja pozdravili bismo mi osvešteni Hrvati zanosno i bratski u našoj sredini. Ta, koliko toga imademo da si reknemo nakon vekovnoga ćutanja! Vreme je da stisnemo svoje redove, pa da pođemo novim putevima ne bi li nam uspelo da iščupamo koren mržnje iz srdaca zalutale braće naše, jer – *ugasiti mržnju i upaliti iskru ljubavi – u tom leži rešenje hrvatskoga problema.*

[Slatina, 2. avgusta 1921.]

Summary

THE “CROATIAN ISSUE” AND THE CROAT-DEMOCRAT ZDRAVKO KOVAČEVIĆ

The authors have provided a copy of the party programme of the lawyer and, as he was referred to at the time, royal notary Zdravko Kovačević in Slatina, a distinguished member of the Democratic Party in the Slavonian-Syrmian area. The text provides reflections on the crucial inner political issue of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, the discontent of the Croats with the new conditions, with special emphasis on the ideology of Yugoslav unitarism. They are (due to the poor state of preservation of party political and other archival records) interwoven with Kovačević's valuable (but mostly disregarded in historiography) personal experience during the first years of his political activities in the new state. The document also provides basic information about Kovačević as well as a brief analysis of the text, his motives and the reactions to it.

Key words: Democratic Party, Croatian issue, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Slatina, Zdravko Kovačević

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakt:

Stanislav Artuković, prof., arhivist

Državni arhiv u Virovitici, Trg bana Josipa Jelačića 24, 33000 Virovitica

Izv. prof. **Ivica Miškulin**

Hrvatsko katoličko sveučilište, Ilica 242, 10000 Zagreb

e-mail: ivica.miskulin@unicath.hr